

RADOSLAV DODIG

RIMSKI SPOMENICI IZ DELMINIJSKOGA MUNICIPIJA

Mr. sc. Radoslav Dodig
Kralja Zvonimira 13
HR – 20350 Metković
rdodig@gmail.com

UDK 904(497.6-37Tomislavgrad)“652“:801.31
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. X. 2008.
Prihvaćeno: 14. I. 2009.

Delminijski municipij (*Municipium Delminiensium*), današnji duvanjski kraj u planinskoj Hercegovini, obiluje ostacima rimske prošlosti, posebice epigrafičkim spomenicima, usprkos skromnog opsega sustavnih arheoloških istraživanja. Dva dosad neobjavljena natpisa (cipus iz Duvna i žrtvenik iz Sarajlija), ali i revizija čitanja dvaju poznatih natpisa (žrtvenika iz Crvenica i ulomka cipusa iz Borčana), govore o kultovima i onomastici na delmatskom teritoriju. Na Karauli su nađeni i novi građevinski ulomci (kapiteli pilastra i akroterij), a na Crkvini ostaci termalnog objekta. Time se potvrđuje stara Patschova pretpostavka da je rimski Delminij bio u Duvnu (Tomislavgradu), a da se forum nalazio na Crkvini. Sukladno tome, postaju Bistue Vetus (Tabula Peutingeriana, VI, 5) ne treba smještati u Duvno.

Ključne riječi: natpisi, onomastika, Delminij, forum, Bistue Vetus (*Key words:* inscriptions, onomastics, Delminium, forum, Bistue Vetus)

Toponim Duvno u zemljopisnom smislu označuje Duvanjsko polje, planine koje ga okružuju, veći dio Buškoga blata te Šuičko i Roško polje.¹ Ime Duvno odnosi se također na grad, katoličku župu i općinu koja se danas zove Tomislavgrad.² U antičko doba to je područje pripadalo delminijskom municipiju – *Municipium Delminiensium*.³ Prvi opisivač hercegovačkih starina fra Petar Bakula zapisao je 1867.: “Današnje Duvno, uzeto u tom opsegu, bilo je od najstarijih vremena slavno i u svakom smislu moćno”.⁴ Ipak, bez obzira na tako slavnu prošlost više se istraživalo perom nego pijukom. Od prvih arheoloških iskopavanja 1896.-1898.⁵ do zadnjih zaštitnih istraživanja

1 Bagarić 1989, 34.

2 Dodig 2000, 58. Premda se od 1990. grad i općina službeno zovu Tomislavgrad, u tekstu ćemo rabiti pojam Duvno, koji je u povijesnom i etnografskom smislu *nomen designatum*.

3 Bojanovski 1988, 216-220.

4 Bakula 1970, 123.

5 Pač 1897, 227-243 = Patsch 1899, 220-234; Patsch 1904, 307-365 = Patsch 1904a, 171-209.

krajem 20. st.,⁶ na području delminijskoga municipija zabilježeno je dvanaest naselja, četrnaest fortifikacija, šest bazilika, dvadeset lokaliteta s numizmatičkim nalazima i deset lokaliteta s natpisima.⁷ Što se epigrafičkih potvrda tiče, dosad je bilo poznato 55 duvanjskih natpisa iz deset mjesta: Duvno 20, Borčani 12, Crvenice 7, Prisoje 5, Letka 5, Stipančić 2⁸ te po jedan iz Mokronoga, Šuice, Bogdašića i Donjeg Brišnika,⁹ uz pet miljokaza iz Renića, uz rimsku cestu na jugoistočnom rubu Buškoga blata (CIL III, 13320-13324).¹⁰ Tom epigrafičkom korpusu dodat ćemo dva neobjavljena natpisa, uz reviziju čitanja i fotografije dvaju otprije poznatih natpisa.¹¹

Žrtvenik iz Crvenica

Votivna ara od domaćege vapnenca (39 x 22 x 20 cm), koju je 1971. izorio Veselko Radoš na čestici Latice u Crvenicama (T. I, sl. 1). Obradena je s prednje i s bočnih strana, očuvan je završni dio s profilacijom koji se blago širi od natpisnog polja, ali je odlomljeno podnožje i dio natpisa zadnjih (dvaju?) redaka. U natpisnom polju (21 x 21 cm), ponegdje oštećenom, vidljiva su četiri retka s neujednačenim slovima rustične kapitale visine 2,8 cm u prvim trima recima i 2,6 cm u četvrtome. Spomenik se datira u 2. st. i nalazi se u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Humcu.

<i>SILVANO</i>	<i>Silvano</i>
<i>CONSERV</i>	<i>Conserv(atori)</i>
<i>AVG SAC</i>	<i>Aug(usto) sac(rum)</i>
<i>AEL[I</i>	<i>Ael(ius) [- -</i>
<i>[]</i>	<i>--- V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)?]</i>

Dosadašnja čitanja: *Silvano / Conserva(tori) / Aug(usto) sa[cru]/m*, bez fotografije i naznake dimenzija.

Literatura: Bojanovski 1974, 239, bilj. 26; Bojanovski 1988, 221, bilj. 27, br. 2; 223, bilj. 36; Gotovac 1992, 63, br. 8; Škegro 2000, 531; Jolić 2002, 78.

Čitanje dvaju prvih redaka nije problematično. U drugome retku početno C oštećeno je, u trećem retku u kratici AVG slovo V ima proširenu i produljenu lijevu hastu i ispred nje još jednu kosu usporednu crtu. Čini se da nije u pitanju klesarova

⁶ Kovačić 2000, 115-123.

⁷ Pašalić 1990, 36-38; *ALBiH*, 260-279; Šarić 2000, 613-618; Škegro 2000, 79-81; Jolić 2002, 65-89.

⁸ Čuje se i inačica *Stipanjići*, Kovačević 2000, 509.

⁹ Škegro 2000a, 531-539.

¹⁰ Duvanjski natpisi nalaze se i u internetskim bazama podataka: *EDH*, 22 natpisa i *EDCS*, 54 natpisa (25. IX. 2008.).

¹¹ Zahvaljujem ak. kiparu Boži Krištiću i arheologu Darku Periši, koji su me obavijestili o spomenicima i čijom su zaslugom spomenici smješteni u lapidarij franjevačkog samostana u Humcu.

pogreška, već naknadno oštećenje. U trećem retku na kraju, u kratici SAC slovo A, koje klesar rabi bez vodoravne haste, malo je oštećeno, a u udubini iza njega ima mjesta za slovo C koje je gotovo u cijelosti oštećeno. U četvrtom retku prvo slovo je A, ali nije spojeno sa slovom E koje ima jasno vidljivu okomitu hastu, plitko uklesanu gornju vodoravnu hastu te rudimente srednje i donje haste. Od slova L teškom se mukom nazire samo dio gornje okomite crte. Zasigurno je riječ o gentiliciju AEL(ius) koji često susrećemo na području Duvna, Livna i Glamoča.¹² Nakon njega slijedio je nepoznati kognomen i u zadnjem retku vjerojatno završna formula VSLM.

Žrtvenik je posvećen bogu Silvanu koji se uvelike štovao na obje jadranske obale,¹³ a u unutrašnjosti na delmatskom području.¹⁴ Uz posvetu bogu Silvanu nalazi se uobičajeni epitet *Augustus*, vrlo raširen po cijelome Carstvu,¹⁵ a u Dalmaciji zabilježen na 32 spomenika.¹⁶ Drugi njegov epitet, *Conservator* (Čuvar), potvrđen u Italiji, Panoniji, Meziji, Germaniji i Aziji,¹⁷ rijedak je u Dalmaciji. Uz ovaj spomen u Crvenicama, zabilježena je još jedna potvrda, u Saloni.¹⁸ S druge strane, premda se uz Silvana može naći više dvojnih epiteta (*Augustus Deus*, *Augustus Numen*, *Augustus Silvester*),¹⁹ kombinaciju *Conservator Augustus* susrećemo samo još u Gornjoj Meziji (Guberevac, IMS/1, 108). U svakom slučaju, natpis iz Crvenica svjedoči o iznimnoj popularnosti Silvanova kulta, bilo samoga Silvana ili u zajednici s Dijanom, na delmatskom matičnom području. Pojedini istraživači niječu pretpostavku da je Silvan ilirsko božanstvo, jer su svi Silvanovi epiteti u Dalmaciji latinski (*Augustus*, *Communis*, *Cohortalis*, *Domesticus*, *Messor*, *Sanctus*, *Silvester*),²⁰ dok drugi smatraju da je u pitanju indigeno božanstvo koje je u Delmata doba doživjelo preobrazbu u rimsko.²¹ Uz epigrafičke spomenike sačuvano je i više reljefnih prikaza na kojima se Silvan ponekad izjednačava s Panom,²² ali prikaz Silvana s nimfama i Dijanom delmatska je specifičnost.²³ N. Cambi piše da je iz Italije stigla *interpretatio Romana*, ali samo u

¹² Bojanovski 1988, 221; Gotovac 1990, 197-204. Za provinciju Dalmaciju vidjeti Alföldy 1968, Karte 3, 390.

¹³ Matijašić, Tassaux 2000, 78.

¹⁴ Paškvalin 1963, 128; Imamović 1977, 312-331; Gotovac 1992, 61-64.

¹⁵ Dorcey 1992, 28-29, 189.

¹⁶ Matijašić, Tassaux 2000, 85.

¹⁷ Dorcey 1992, 30, 179. U njegovu korpusu (169-171) nema spomena *Conservator* u Dalmaciji. Epitetu *Conservator* vrlo je sličan *Custos* u Rimu (Dorcey 1992, 30), djelomice i *Domesticus* i *Viator*, što podsjeća na anđela čuvara u kršćanstvu.

¹⁸ Matijašić, Tassaux 2000, 85.

¹⁹ Dorcey 1992, 166-172.

²⁰ Dorcey 1992, 68-69.

²¹ Matijašić, Tassaux 2000, 89.

²² Dorcey 1992, 70.

²³ Matijašić, Tassaux 2000, 90.

predaji imena, a antropomorfna vizija Silvanova lika više je *interpretatio Graeca* (bog Pan) u ikonografskom smislu.²⁴ Naravno, treba imati na umu da je u toj religijskoj akulturaciji Salona bila posrednik.

Crvenice su vrlo markantno arheološko predrimsko i rimsko nalazište na površini od gotovo dvadeset hektara.²⁵ Preko Crvenica vodila je rimska regionalna cesta iz Rakitna.²⁶ Bojanovski je sedamdesetih godina prošloga stoljeća u gradinskom sustavu u Crvenicama tražio predrimski Delminij.²⁷

Ulomak cipusa iz Borčana

Spomenik s lokaliteta Seline u Borčanima (59 x 52 x 27 cm), koji predstavlja donji dio cipusa, našao je na svojoj njivi još krajem 19. st. Filip Majić iz Borčana (T. I, sl. 2). Udubljeno natpisno polje (27 x 12 cm) obrubljeno je s lijeve i desne strane profiliranim okvirom u kojemu su pri dnu reljefno uklesani rozeta i hrastov list. Bočne strane obrađene su pomnjivo, a stražnja grubo. Očuvana su samo dva završna retka natpisa, s plitkim rustičnim i neujednačenim slovima, od kojih neka imaju serife, visine 3 cm u prvom i 2,5 cm u drugom retku. Klesar je dosta nevješto uredio natpis, sa znatno većim razmacima među slovima u predzadnjem retku, dok je u zadnjemu znatno zgusnuo slova i izveo pokraćivanje teksta.

Ulomak spomenika iz Borčana imao je burnu sudbinu. Prvo je ležao pred kućom Filipa Majića, pa je početkom 20. st., zajedno s još jednim sarkofagom, bio prevezen u Kotarski ured u Županjcu, jer nije bilo novaca za prijevoz u Sarajevo. Nakon Prvog svjetskog rata ulomak je bio ugrađen u kuću Filipova sina Mate Matića zvanog Matića u Borčanima. Tamo je ležao zaboravljen, prekriven naslagama vapna. U ljeto 2008. izvađen je iz zida Matićeve kuće i očišćen. Sada se nalazi u lapidariju Franjevačkog samostana u Humcu. Datira se u 2. st.

[] [- - - - Vict?]
ORI · ME ori me(renti?)
F · PIENTISSI f(ilio) pientissi(mo)

Literatura (bez fotografije): CIL III, 12811, p. 2328,122; Patsch 1893, 61; Radimský 1894, 311; Radimský 1896, 162; Patsch 1904, 349-350, sl. 71; Patsch 1904a, 211-212, fig. 72; Jolić 2002, 78; EDCS (25. IX. 2008).

U prvom navratu, godine 1893. Patsch je natpis pročitao kao ...*Vict|ori [mat(er?)]* *f(ilio) pientissi(mo)*,²⁸ da bi 1904. objavio ispravak: ...*sor|ori/ me(a)/ e pientissi(mae)*.²⁹

²⁴ Cambi 2005, 40-42.

²⁵ Bojanovski 1965, 135-140; Bojanovski 1967, 181-186; Bojanovski 1974, 240; Kovačić 2000, 115-123.

²⁶ Radimský 1894, 309.

²⁷ Bojanovski 1974, 239-240.

²⁸ Patsch 1893, 61.

²⁹ Patsch 1904, 349-350.

M. Clauss ga čita: *//ori M[3]/f(ilio?)pientissi(mo?)*.³⁰ Na prvi pogled reklo bi se da je uvjerljivije Patschovo čitanje iz 1893. Nevolja je, međutim, što je oštećen upravo završetak predzadnjega retka, nakon slova *ORI*, i po dubini i po širini. Prvo slovo najvjerojatnije je *M* kojemu nedostaje desna okomita hasta, od koje se nazire trag donjeg serifa. Slovo *N* trebalo bi isključiti, jer postoje izvjesne razlike u oblicima od slova *N* u zadnjem retku. Nakon slova *M*, ondje gdje se nalazi oštećenje u obliku trokutaste udubine, slijedi slovo koje može biti *L* ili *E*. Ako pretpostavimo slovo *L*, nastaje kratica *ML* – *M(arci) l(ibera)ta*, *m(iles) l(egionis)*, *m(emoriae) L(uci)* i sl.³¹ Ako pak restituiramo slovo *E* (istina, nisu mu vidljive dvije gornje vodoravne haste, ali srednju hastu klesar je oblikovao znatno bliže gornjoj), tada ostaje kratica *ME*, koja je vjerojatnija na ovome mjestu gdje treba tražiti izraz iz završne grobne formule *ME(renti)*.³² Površnim promatranjem početka zadnjeg retka čini se da je u pitanju slovo *E*. Ipak, njegova donja hasta znatno je kraća i plicia, što znači da je naknadno uklesana.³³ Kad bi se u obzir uzela Patschova lekcija *ME(A)/E*, klesar bi posljednje *E* vjerojatno uklesao u gornji redak, gdje ima mjesta. Dakle, čitanje *f(ilio) pientissi(mo)* u zadnjem retku pretpostavlja vrlo čestu nadgrobnu formulu. Dopuna kognomena *Victori* (ili možda *Platori?*) u predzadnjem retku najbliža je srednjodalmatinskom imenskom sustavu (*mitteldalmatische Namensgebiet*).³⁴ Ne samo u delminijskom municipiju, već i u Dalmaciji i u drugim provincijama, kognomen *Victor* dosta je raširen.³⁵

Borčani, prema Patschu „drugo, najveće nalazište u županjačkom polju“, prostire se na deset hektara površine podno planine Lib, na kompleksima zemljišnih čestica Seline, Kamenice, Podvornice i Podputnice.³⁶ Kroz Borčane su, sudeći prema Ballifovim istraživanjima, prolazile rimske vicinalne ceste. Jedna je išla smjerom Seonica – Borčani – Raščani – Oplećani – Letka – Šuica, a drugi, poprečan krak, vodio je od Borčana do Brišnika.³⁷ I. Bojanovski se, nakon dvojbi oko ubikacije Delminija,³⁸ priklonio pretpostavci da se predrimski Delminij nalazio na Libu iznad Borčana, pače pokušao je i rimski Delminij smjestiti u Borčane.³⁹

³⁰ EDCS (25.5.2008).

³¹ Elliott 1998, letter M.

³² Elliott 1998, letter M; Fehér 1997, 134.

³³ Možda je Majić, čuvši prvu lekciju Patschova čitanja *MAT(er) F(ilio)*, uklesao hastu da bi izgledalo kao oblik *MATE*?

³⁴ Katičić 1963, 271-273, Katičić 1964, 17.

³⁵ Bojanovski 1988, 222; Alföldy 1968, 326-327; *OPEL* IV, 167-168.

³⁶ Bojanovski 1988, 225-226; Čović 1988, 275.

³⁷ Ballif 1893, Karte: *sichere, aber bisher nicht aufgedeckte*.

³⁸ Škegro 1999-2000, 398.

³⁹ Bojanovski 1988, 228.

Žrtvenik iz Sarajlija

Votivna ara od domaćega vapnenca (76 x 35 x 38 cm), obrađena s prednje i s bočnih strana, s većim oštećenjem gornjeg dijela i manjim na lijevoj strani (T. I, sl. 3). Spomenik je pronađen 2004. na lokalitetu Lanišće u Sarajlijama, u suhozidu, uz rub mjesne ceste. Natpisno polje između dviju profilacija (38 x 38 cm) sadržava pet redaka, plitko uklesanih i prilično loše očuvanih slova, u prvom retku visine 5 cm, u drugom i trećem 4 cm, a u dvama zadnjima 3,5 cm. Spomenik je u vlasništvu Joze Mamića iz Sarajlija. Datira se u početak 3. st.

<i>I · O · M</i>	<i>I(ovi) O(ptimo) M(aximo)</i>
<i>AVR · SERGIA M F</i>	<i>Aur(elia) Sergia M(arci) f(ilia)</i>
<i>[] MAXIMA</i>	<i>[Aur(elia)?] Maxima</i>
<i>[] MELLI [] LL</i>	<i>[Ge?]melli[na?] L(uci) l(iberta?)</i>
<i>[] SL []</i>	<i>[V(otum)] s(olverunt) l(ibentes) [m(erito)]</i>

Ligature: na početku drugog retka slova A i V.

Literatura: neobjavljen.

Ako je interpretacija spomenika iz Sarajlija u izvjesnoj mjeri točna, on se u imenskoj formuli djelomično razlikuje od drugih duvanjskih spomenika, koji vrlo često sadrže autohtonu onomastiku. U drugome retku pojavljuje se dvočlana imenska formula *Aur(elia) Sergia*, što znači da se carski gentilicij *Aurelius* može odnositi na razdoblje 2. i 3. st., dakle više od 50 godina.⁴⁰ Budući da ispred imena nema prenomena *M(arcus)* ili *T(itus)*, može se pretpostaviti da se ono odnosi na razdoblje nakon *Constitutio Antoniana* iz godine 212. *Aurelii* se pojavljuju u Duvnu u manjem broju nego *Aelii*,⁴¹ a tako je i na susjednim poljima, Livanjskom i Glamočkom.⁴² *Sergius/Sergia* u najvećem je broju *nomen gentile*.⁴³ Kognomen *Sergia* dosta je rijedak – korpusi bilježe tri potvrde, od kojih jednu u Dalmaciji (CIL III, 1730).⁴⁴ *Maxima* spada među najčešće kognomene – između ostaloga, ima 76 potvrda u Italiji i 65 u Dalmaciji,⁴⁵ među kojima osam *Aurelia Maxima* (pet iz Salone, te po jedna iz Krka, Garduna, Uzdolja, Gornjeg Muća i Klisa). Četvrti redak natpisa zadaje prilično muke za pravilno tumačenje. Na prvi pogled oštećenja sugeriraju čitanje *MHNS* – *[H(ic)] m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*. Kako je riječ o žrtveniku, takva bi nadgrobna formula bila vrlo neobična. Pozornijom provjerom uočava se ipak da je vodoravna hasta nakon slova

⁴⁰ Phang 2001, 150, bilj. 37.

⁴¹ AE 1994, 01362, *ILJug* 1763, AE 1987, 00815, Bojanovski 1988, 221, bilj. 27.

⁴² Bojanovski 1988, 241.

⁴³ OPEL IV, 71-72., s najbrojnijim potvrdama u Hispaniji (39).

⁴⁴ OPEL IV, 71.

⁴⁵ OPEL III, 70-76.

M zapravo oštećenje, slično kao i ono nakon toga u obliku udubine, koje se doima kao slovo S. Čini se da je riječ o trećem imenu na natpisu, s vidljivim slovima *MELLI*. Najbliže moguće rješenje jest kognomen *Gemel(l)inus/Gemel(l)ina*, s pet potvrda u ženskome rodu u Dalmaciji,⁴⁶ među kojima je jedna iz Salone (*V(ibia?) Gemellina*, CIL III, 2568) i jedna iz Narone (*Lusia Gemellina*, CIL III, 8426). Na kraju retka naziru se dvije usporedne okomite haste, od kojih je druga najbliža slovu *L*, pa se mogu razriješiti kao kratica *LL*. I konačno, u zadnjem retku vrlo se parcijalno naziru ostaci slova *S* i *L*, što je dostatno za uobičajenu završnu formula na takvim natpisima – *VSLM*. Dosad u Sarajlijama nije bilo arheoloških ostataka iz rimskoga doba. Jedna sporedna rimska cesta Raščani – Oplećani – Letka – Kuk prolazila je preko Sarajlija.⁴⁷ Zabilježene su dvije gradine⁴⁸ i pedesetak stećaka na četirima lokalitetima.⁴⁹

Cipus iz Duvna

Spomenik u obliku cipusa (98 x 55 x 76 cm), od domaćeg vapnenca, obrađen sa svih strana, s velikim oštećenjima na natpisu, lijevoj bočnoj strani i na vrhu, izoran 2007. nedaleko od groblja Karaule na imanju Petra Perića Peše (T. I, sl. 4). Uz desni rub spomenika nazire se vegetabilna profilacija (stilizacija bora?), otučena s lijeve strane. Sa stražnje strane nalazi se uglačano dvostruko profilirano polje. Na vrhu natpisa naknadno je uklesana kamenica (42 x 31 cm, duboka 20 cm). Tom prigodom odbijen je prednji natpisni dio, 15 cm po dubini natpisa. Natpisno polje (70 x 50 cm) sadržava devet redaka natpisa, dok je vjerojatno prvi redak otučen. Nažalost, natpis je već prije pretrpio velika oštećenja s desne strane, a prigodom vađenja natpisa bagerom stradala su i tri zadnja retka. Slova u prvom retku visoka su 6 cm i postupno se smanjuju do 3 cm u zadnjem retku. Spomenik se nalazi u privremenom lapidariju Franjevačkog samostana Tomislavgrad u Duvnu. Datacija: početak 3. st.

[]		[D(is) M(anibus)?]
AVR []RO		Aur(elius) [Var?]ro
DEF []O		def(unctus) [ann]o(rum)
XVI[]AVR		XVI[II?] Aur(elius)
CAND[]	5	Cand[idus?]
ET A A[]		et A(urelia) A[- - -]
O PAR[]		o par[entes?]
[]LIO []A[]		[fi]lio [c]a[riss]
[]MO ET []		[i]mo et [opt?]

⁴⁶ OPEL II, 163; Alföldy 1969, 210

⁴⁷ Balliff 1893, Karte; Pašalić 1960, 35.

⁴⁸ Šarić 2000, 617.

⁴⁹ Milić 2000, 623.

[] VVFT 10 [imo?] v(ivi) v(ivis) f(ecerunt) t(itulum)?

Ligature: u petom retku u imenu CAND slova N i D.

Literatura: neobjavljen.

Na natpisu s tipičnom nadgrobnom formulom, kada roditelji podižu spomenik najdražem sinu – ukoliko su naše interpolacije djelomično točne – pojavljuje se gentilicij *Aurelius*, češće u kombinaciji s epihorskim nego s rimskim imenima. Slična pojava uočena je na Glamočkom i Livanjskom polju.⁵⁰ Imenska formula u unutrašnjosti Dalmacije dugo je ostala konzervativna, unatoč sveobuhvatnim romanizacijskim procesima. U oštećenju u drugom retku ima prostora za tri slova, pa je moguća nadopuna *VARRO*, a taj je kognomen prilično zastupljen u Dalmaciji: 12 je sigurnih potvrda oblika *Varro*, dvije su potvrde oblika *Varo* i jedna pretpostavljena [*Va*]rro.⁵¹ Peti redak ima jasan početak kognomena *CAND* koji se može nadopuniti kao *Candidus* (kalkiran autohtoni oblik?), a taj kognomen u Dalmaciji ima 11 potvrda.⁵² U šestom retku, nakon veznika *ET*, sigurno je početno *A*, ali nakon njega nema kose haste slova *V* očekivanog oblika *AVR(elia)*. Nazire se, međutim, trag kose haste slova *A*, pa se može pretpostaviti kratica *A(urelia)* i žensko indigeno ime s početnim *A*, prostor za mogućih četiri ili pet slova i završetak na *-O*, kojim počinje sedmi redak. Teško je pretpostaviti o kojem je kognomenu riječ, jer su dosad poznata imena prilično kratka i nijedno ne počinje s *A* (*Buo*, *Dasto*, *Masso*, *Paio*, *Prevo*, *Seio* i dr.). Formula *VVFT* iz posljednjeg retka u dostupnim korpusima nije zabilježena, za 3. st. bila bi rijetka, ali se nameće kao jedno od mogućih rješenja. Novonađeni cipus iz Karaule načinjen je u istoj radionici gdje i spomenik Publija Elija Dasija, koji je Petar Perić našao na istom lokalitetu godine 2004.⁵³ I taj spomenik na vrhu ima izdubljenu kamenicu, sličnog oblika i nešto manjih dimenzija. Očito su obje naknadno isklesane, posluživši možda u srednjovjekovnoj crkvi za sakralne potrebe.

Vrlo blizu cipusa vlasnik imanja našao je i dva kamena ulomka. Prvi od njih kapital je pilastra dimenzija 82 x 78 cm sa šire strane, 60 x 60 cm s uže, debljine 35 cm (**T. II, sl. 5**). Dobro je uglačan, ali bez ikakvih ukrasa. Drugi je ulomak akroterij gljivastog oblika i vrlo elegantne izrade, visok 46 cm, širok 25 cm, s promjerom kružnog dijela na dnu 14 cm (**T. II, sl. 6**). U bazi i trupu ukrašen je stiliziranim izduljenim laticama, a na stožastom vrhu vegetabilnim motivima vrlo sličnima kao i na kapitelu pilastra nađenom na istome mjestu godine 2004.⁵⁴ Oba ulomka u vlasništvu su Petra Perića iz

⁵⁰ Bojanovski 1988, 240-241.

⁵¹ *OPEL* IV, 148; Alföldy 1969, 321-322: „In Dalmatia kommt der Name nur bei Einheimischen vor und ist zweifellos illyrisch“.

⁵² *OPEL* II, 30.

⁵³ Dodig 2005, 339-340, sl. 2.

⁵⁴ Dodig 2005, 350, sl.3.

Duvna. Od 2004. do 2007. na istome su mjestu nađena dva epigrafička cipusa, jedan anepigrafički žrtvenik, pet kapitela pilastara, jedan akroterij i jedna kamena ploča, obrađena s dviju strana. Nalazište Karaula stoga zaslužuje svekoliku pozornost iz arheološkog kuta gledanja. Ono je odavno poznato u stručnoj literaturi.⁵⁵ Još krajem 19. st. Carl Patsch iskopao je ondje 12 žrtvenika, od čega je pet epigrafičkih (sedam Dijaninih, dva Armatova, jedan Dijanin i Silvanov te po jedan Silvanov i Liberov), 22 ulomka grobnih žara (od kojih osam epigrafičkih), pet ulomaka stupova i šest drugih kamenih ulomaka.⁵⁶ Istražujući Karaulu Patsch piše da se ne može odrediti „da li su te građevine sastavljale jednu ovelu zgradu, ili da je tu bilo više na gusto poredanih kuća“.⁵⁷ U novije doba pojedini istraživači skloni su pretpostavci da se na Karauli nalazilo svetište *sub divo* i možda Armatov hram.⁵⁸ Dodavši tome nove nalaze, posebice kapitela pilastra, postojanje rimskoga svetišta (i hrama?) ima sigurnije uporište. Tako je na Karauli posvjedočen kontinuitet pokapanja od antike i srednjega vijeka (grobište stećaka),⁵⁹ pa do novijega doba, s obzirom na to da se na njemu nalazi današnje katoličko groblje.

Drugo nalazište, nedaleko od Karaule u Duvnu, također zaslužuje našu pozornost. Riječ je o Crkvini, lokalitetu na mjestu današnjega franjevačkog samostana i crkve. Poznato je da je krajem 19. st. Carl Patsch i ondje obavio arheološka iskopavanja, utvrdivši da je riječ o rimskom forumu.⁶⁰ Mnogi su skloni prihvatiti Patschove zaključke, iako, dakako, ima i onih skeptičnijih.⁶¹ Patsch je na Crkvini našao više kapitela pilastara, sličnih dimenzija kao oni na Karauli. Na temelju njih on je izračunao da su stupovi na forumu u Crkvini bili visoki oko 7 m. U vrijeme obilaska terena i iskopavanja na Crkvini i Karauli Patsch je zabilježio da je središte Županjca „posuto ostacima starinskih zgrada“ te da se uz potok Seget (tada Arnautovića i Lučića kuće) pronašlo „nekoliko komada cigle od stupova hypocausta“, čime je posvjedočeno da je tu „postojala kuća za stanovanje ili kupališna zgrada“.⁶² Stotinjak metara od foruma godine 1979. otkriveni su ostaci podnog mozaika i vodovodne cijevi od crvenkaste opeke, ali su nalazi, nažalost, zatrpani.⁶³ Na tome tragu provelo se arheološko istraživanje manjega opsega uz desnu obalu potoka Segeta, nasuprot franjevačkog

⁵⁵ Paškvalin, Miletić 1988, 268.

⁵⁶ Patsch 1897, 227-243 = Patsch 1899, 220-243; Patsch 1904, 340-347 = Patsch 1904a, 190-195.

⁵⁷ Patsch 1904, 340.

⁵⁸ Paškvalin, Miletić 1988, 268.

⁵⁹ Bešlagić 1971, 287.

⁶⁰ Patsch 1904, 313, sl. 4; Paškvalin 1988, 261; Bojanovski 1988, 224-225.

⁶¹ Škegro 1999-2000, 396.

⁶² Patsch 1904, 310.

⁶³ Bagarić 1989, 60.

samostana, gdje su otkopani ostaci jednog termalnog objekta (T. II, sl. 7).⁶⁴ Sve to govori o velikoj urbanizaciji predjela oko Crkvine i Karaule u Duvnu (T. III, sl. 8), čiji je areal zahvaćao oko 15 hektara.⁶⁵ Tako je stara Patschova pretpostavka o forumu rimskog Delminija s novim nalazima dobila pravu vrijednost.

S druge strane, vrstan poznavatelj duvanjskih starina I. Bojanovski u Patschovu forumu vidio je putnu postaju *Bistue Vetus*.⁶⁶ Ubikacija *mansio Bistue Vetus* ipak nije tako jednostavna. Navode je dva dokumenta: *Tabula Peutingeriana* kao segment ceste *A Salonis ad Hedum castellum Daesitiatum: IN MONTE BULSINIO VI BISTUE VETUS XXV AD MATRICEM*,⁶⁷ i *Ravennatis anonymi Cosmographia: Bistue betus*, nakon koje se navodi *Monte Buls*.⁶⁸ Bojanovski je bio uvjeren da su podaci koje donosi *Tabula* vjerodostojni i da se *Bistue Vetus* nalazi *VI milia passuum* (8,8 km) od Privale, gdje je smjestio postaju *In monte Bulsinio*. Drugi istraživači (Patsch, Pašalić, Alföldy, Pavan i Wilkes) smještaju je u *Varvaru* (Rama),⁶⁹ dok V. Paškvalin tvrdi da je Bugojno (lokalitet Grudina) mjesto gdje treba tražiti postaje *Bistue Vetus* i *Bistue Nova*.⁷⁰ Ipak, topografija na *Tabuli* nije tako jednostavna, ne samo zbog pogrešaka prepisivača, već i stoga što se ne zna jesu li *In monte Bulsinio* i *Bistue Vetus* bili *mansio, mutatio, statio, oppidum, civitas* ili *vicus*.⁷¹ *Mansiones* (postaje s prenočištem za putnike) najčešće su se nalazile na udaljenosti između 20 i 24 milja, a *mutationes* (postaje za promjenu konja) između 7 i 12 milja.⁷² *Tabula* katkada navodi i mjesta poput *gostionica: Flacci taberna* (TP VI,3, Libija) i *Ad taberna frigida* (TP III,1, Etrurija). Zbog kratke udaljenosti od točke *In monte Bulsinio* prije bi se pomišljalo da je riječ o mjestu za izmjenu konja, koje se moglo nalaziti izvan naselja. Slično zaključuje i S. Čače koji piše: „Delminij se nalazio na istočnoj strani Duvanjskoga polja, a cesta je prolazila zapadnom stranom (ignoriraju ga i *Tabula* i *Ravenat* i *Itinerarium*)“.⁷³ Arheološka istraživanja rimskih putnih postaja (Italija, Galija, Švicarska i Alpe) pokazuju da su mnoge bile od drveta, a da kamene imaju konstrukciju različitu od one kakvu je istražio C. Patsch

64 Istraživanje je tijekom 2000. vodio Konzervatorski odjel iz Splita, ali o tome, nažalost, ništa do danas nije objelodanjeno. Ni auktorovo uporno nastojanje da dobije ma kakvu obavijest, fotografiju ili crtež, nije urodilo plodom.

65 Bojanovski 1988, 224.

66 Bojanovski 1974, 163-165; Bojanovski 1988, 224.

67 Miller 1988, 474; Miller 1962, *Segmentum* VI, 5.

68 Schnetz 1990, 55.

69 Pašalić 1960, 39; Bojanovski 1988, 163, bilj. 50.

70 Paškvalin 2003, 57-59.

71 O dvojama i nejasnoćama u *Tabuli* vidjeti Levi 1967, 23-32; Bosio 1983, 101-105.

72 Chevallier 1997, 283.

73 Čače 1993, 391. Najnovija monografija o Antoninovu itineraru smješta *Bistue vetus* blizu Šuice, a cestu vodi poljem istočno od Delminija, Löhberg 2006, karta Salona 20.4.

u Duvnu.⁷⁴ Jedna od rijetkih istraženih rimskih postaja na Balkanu, *mansio Idimum* između Svilajнца i Despotovca u Srbiji, iz 4. st., bila je složen sustav s termama i zidinama, ali s nacrtom i nalazima koji potpuno odudaraju od duvanjskih postaja. Imala je zgradu za smještaj zapovjednika postaje, sobe za noćenje, zgrade za smještaj posluge, štale, skladišta za namirnice, spremišta za stočnu hranu, *horreum* i dr.⁷⁵

Epigrafička i jezična analiza toponima *Bistue* ne govore u prilog njegove ubikacije u Duvno. Epigrafički spomenici, njih šest iz 2. st., na kojima se cjelovito ili fragmentirano spominje *Mun. Bist.*, nađeni su izvan delminijskog municipija – tri u Varvari, dva u Zenici i jedan u Travniku,⁷⁶ a uz njih s Grudina u Bugojnu potječe i podna opeka s pečatom *Bistues*.⁷⁷ P. Skok piše da izvorni oblik toponima ima dočetak *-ua*, dakle *Bistua*, a stanovnici bi stoga bili **Bistuates*; *Tabula* i Ravenat pišu u lokativu: *Bistue*. S njima treba povezati i vulgarnolatinske oblike *Bestoensis* i *Bestuensis* (Salonitanski sabori iz 530. i 533.), ali i *Biston* (Ravenat, IV, 16) koji živi u toponimima Bast i Baška Voda.⁷⁸ H. Krahe uvrstio je u ilirski korpus imena *Bistue Nova*, *Bistue Vetus*, *Bestoensis* i *Biston*,⁷⁹ o čemu slično pišu A. Mayer⁸⁰ i P. Šimunović.⁸¹ Daljnjom etimološkom analizom topografija postaje još nejasnija. Primjerice, postaja *Ad Matricem*, 25 milja od *Bistue Vetus* (koju I. Bojanovski ubicira u Otinovce na Kupresu),⁸² koja ima vrlo neobičnu vinjetu u obliku kompleksa s trima kulama i zidom (možda srednjovjekovna interpolacija),⁸³ za neke je keltski toponim blizak skupini *Matrixa*, *Matrix* i *Mediomatrici*, čija je osnova *matr-*, „drvo, šuma“.⁸⁴ Ako pretpostavimo da se *municipium Bist[uensium]* može odnositi na *Ecclesia Bestoensis* s početka 6. st., tada je logičnije *Bistue Vetus* i *Bistue Nova* tražiti izvan delminijskog municipija.

Novi nalazi s područja delminijskog municipija samo potvrđuju pretpostavku da je Duvanjsko polje s okolicom bio ipak napučen i prosperitetan kraj, imajući u vidu, naravno, da se nalazi podalje od jadranskih kolonija – današnjim rječnikom rečeno: provincija u zaleđu (T. IV, sl. 9). Stoga Patschovi zaključci o predrimskom i rimskom Delminiju, nasuprot zaključcima Mommsena, Kieperta i Glavinića „da u Duvanjs-

⁷⁴ Chevallier 1997, 284-291, Fig. 183, 185 i 189.

⁷⁵ Vasić, Milošević, 2000, 85-88.

⁷⁶ Bojanovski 1988, 161.

⁷⁷ Paškvalin 2003, 318, sl. 32.

⁷⁸ Skok 1920, 36.

⁷⁹ Krahe 1925, 83.

⁸⁰ Mayer 1959, 134.

⁸¹ Šimunović 1986, 40.

⁸² Bojanovski 1974, 170.

⁸³ Levi 1967, 160.

⁸⁴ Anreiter 2001, 169-170; Sims-Williams 2006, 209-210.

kom polju nema baš nikakvih tragova kakvog ovećeg, starodavnog mjesta“,⁸⁵ danas samo dobivaju na aktualnosti.

Summary

Roman Stones from the *Municipium Delminensium*

The surroundings of the town of Tomislavgrad (the former Duvno in Bosnia and Herzegovina) were in antiquity part of the territory of the *Municipium Delminensium*. Archaeological excavations and field surveys have yielded a few settlements, fortifications, basilicas and cemeteries, as well as a number of numismatic finds and epigraphic monuments. This paper addresses four inscriptions: two already published, but now supplied with photographs and a revised reading, and two recently recovered pieces. The first inscription is a 2nd-century altar from the site of Crvenica, published by I. Bojanovski in 1974 and now in the private collection of the sculptor Božo Krištić from the village of Borčani. It reads: *Silvano/Conserva(tori)/Aug(usto) sac(rum)/Ae[l(ius)- - - pos(uit)?]*. The second inscription (CIL III, 12811) is a 2nd-century fragment of a funerary stone from the site of Seline in the village of Borčani, now in the collection of B. Krištić. It reads: *[- - - Vict?]/ori mat(er)/f(ilio) pientissi(mo)*. The third inscription is a so far unpublished funerary altar from the site of Lanišće in the village of Sarajlije, now in the possession of Jozo Mamić from Sarajlije. The piece dates from the 2nd-3rd centuries, and its quite damaged inscription reads: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)/ Aur(elia) Sergia M(arci) f(ilia)/ [- - -] Maxima(?)/h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*. The fourth inscription is a 2nd/3rd-century funerary stone found at the site of Karaula (the cemetery of Tomislavgrad), so far unpublished, now in the temporary stone collection of the Franciscan monastery in Tomislavgrad. Its very damaged inscription reads: *[D(is) M(anibus)]/ Aur(elius) [Var?]ro/ def(unctus) [ann]o(rum)/ XVI[- -] Aur(elius)/ Cand[idus?]/ et A[ur(elia)? Buv?]/o par[entes?]/[f]ilio [c]a[riss/ im]o et [opt/imo?] v(ivi) v(ivis) fe(cerunt?)*. The above inscriptions make a very important source for the study of Roman religious and funerary cults and onomastic formulae of the 2nd- and 3rd-centuries *Municipium Delminensium*.

The inscription from Karaula was found in tandem with a pilaster capital and an *acrotererium*. The site of Karaula has been long known in archaeological literature. In C. Patsch's excavations there at the end of the 19th century a number of cult and votive stones, as well as fragments of architectural sculpture, were recovered. Another well-known near-by archaeological site is that of Crkvina, situated on the place of the Franciscan monastery of Tomislavgrad. It was also C. Patsch who recovered a wealth of archaeological material there. The finds at both these sites testify

⁸⁵ Patsch 1904, 308.

to a massive Romanisation of the area of Tomislavgrad, covering some 15 hectares. They also bring to the fore and bolster Patsch's assumption that the forum of Roman Delminium was situated at the centre of modern Tomislavgrad.

Translation: *Branka Migotti*

POPIS ILUSTRACIJA / LIST OF ILLUSTRATIONS

- T. I, sl. 1. Žrtvenik posvećen Silvanu, Crvenice, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 1. Altar dedicated to *Silvanus*, *Crvenice*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. I, sl. 2. Ulomak cipusa, Borčani, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 2. Fragment of cippus, *Borčani*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. I, sl. 3. Natpis Aurelije Sergije, Sarajlije, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 3. Inscription mentioning *Aurelia Sergia*, *Sarajlije*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. I, sl. 4. Cipus, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 4. Cippus, *Karaula*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. II, sl. 5. Kapitel pilastra, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 5. Pilaster capital, *Karaula*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. II, sl. 6. Akroterij, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 6. Acroterium, *Karaula*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. II, sl. 7. Iskopine konzerviranoga rimskog termalnog objekta, Crkvina, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 7. Excavated and conserved thermal baths, *Crkvina*, *Duvno* (photo: R. Dodig).
- T. III, sl. 8. Opseg rimskoga Delminija s forumom (crtež: R. Dodig, prema Patsch 1904, 310) / T. III, Fig. 8. Area of Roman *Delminium*, with its forum (drawing: R. Dodig, according to Patsch 1904, 310).
- T. IV, sl. 9. Topografija delminijskoga municipija s obilježenim epigrafičkim lokalitetima (crtež: R. Dodig) / T. III, Fig. 9. Topography of the *Municipium Delminiensium*, with its epigraphical find-places (drawing: R. Dodig).

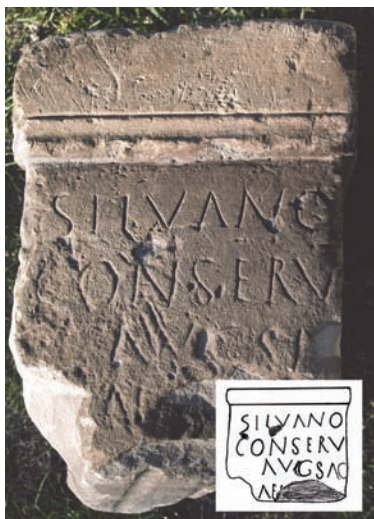
LITERATURA / LITERATURE

- Alföldy 1969 Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.
- Anreiter 2001 Peter Anreiter, *Die vorrömischen Namen Pannoniens*, Budapest.
- Arheološki leksikon BiH Arheološki leksikon *Bosne i Hercegovine*, Tom 3 (ur. Borivoj Čović), Sarajevo 1988.
- Bagarić 1989 Ivo Bagarić, *Duvno: Povijest župa duvanjskog samostana*, Duvno.
- Bakula 1970 Petar Bakula, *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*, prijevod fra V. Kosir, Mostar.
- Ballif 1893 Philipp Ballif, *Römische Straßen in Bosnien und der Herzegowina*, I, Wien.
- Bešlagić 1971 Šefik Bešlagić, *Stecci: kataloško-topografski pregled*, Sarajevo.
- Bojanovski 1965 Ivo Bojanovski, *Crkvina, Crvenica, Duvno: kasnoantička bazilika, praistorijski i antički nalazi*, AP, 7, 135-140.

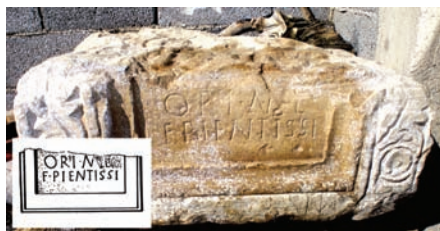
- Bojanovski 1967 Ivo Bojanovski, Novi ilirsko-grčki šljem iz Crvenice, *Naše starine*, 11, Sarajevo, 181-185.
- Bojanovski 1974 Ivo Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji, *DjANUBiH*, XLVII/2, Sarajevo.
- Bojanovski 1988 Ivo Bojanovski, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *DjANUBiH*, LXVI/6.
- Bosio 1983 Luciano Bosio, *La Tabula Peutingeriana: una descrizione pittorica del mondo antico*, Rimini.
- Cambi 2005 Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- Chevallier 1997 Raymond Chevallier, *Les voies romaines*, Paris.
- Čače 1993 Slobodan Čače, Civitates Dalmatiae u „Kozmografiji Anonima Ravenjanina“, *Diadora*, 15, 347-440.
- Čović 1988 Borivoj Čović, Seline, Borčani, Duvno, u: *Arheološki leksikon BiH*, 275.
- Dodig 2000 Radoslav Dodig, Iz duvanjske onomastike, u: *Duvanjski zbornik*, 53-63.
- Dodig 2005 Radoslav Dodig, Rimski nadgrobnni spomenik iz Tomislavgrada, *VAHD*, 97, 339-351.
- Dorcey 1992 Peter F. Dorcey, *The cult of Silvanus: a study in Roman folk religion*, Leiden.
- Duvanjski zbornik* Jure Krišto (ur.), *Duvanjski zbornik*, Zagreb – Tomislavgrad, 2000.
- EDCS *Epigraphik-Datenbank Clauss/Slaby* (http://compute-in.ku-eichstaett.de:8888/pls/epigr/epigraphik_de).
- EDH *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (<http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/>).
- Elliot 1998 Tom Elliott, *Latin Abbreviations* (www.case.edu/artsci/clsc/asgle/abbrev/latin/, 1. IX. 2008.)
- Fehér 1997 Bence Fehér, *Lexicon epigraphicum Pannonicum*, Budapest.
- Gotovac 1990 Vedrana Gotovac, Autohtona onomastika na klasičnom delmatskom području, *RFFZd*, 16 (1989/1990), 195-206.
- Gotovac 1992 Vedrana Gotovac, Silvanov žrtvenik iz Vašarovina, *RFFZd*, 17 (1990/1991), 51-64.
- Imamović 1977 Enver Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo.
- IMS/1 Miroslava Mirković i Slobodan Dušanić, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. 1, Singidunum et le nord-ouest de la province*, Beograd, 1976.
- Jolić 2002 Robert Jolić, *Duvno kroz stoljeća*, Tomislavgrad – Zagreb.
- Katičić 1963 Radoslav Katičić, Das mitteldalmatische Namensgebiet, *ŽA*, XII/2, 255-292.
- Katičić 1964 Radoslav Katičić, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, u: Alojz Benac (ur.), *Simpozijum o teritorijalnom i*

- hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, GodCBI, 1, 9-58.*
- Klaić 1906 Vjekoslav Klaić, Duvanjsko polje, u: *Hrvatsko kolo: Naučno-književni zbornik, knj. III, Zagreb, 47-90.*
- Kovačević 2000 Marko Kovačević, Duvanjski govor i njegove posebnosti, u: *Duvanjski zbornik, 493-511.*
- Kovačić 2000 Vanja Kovačić, Najnoviji arheološki nalazi u Crvenicama, u: *Duvanjski zbornik, 115-123.*
- Krahe 1925 Hans Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen, Heidelberg.*
- Levi 1967 Annalina e Mario Levi, *Itineraria picta: Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana, Roma.*
- Löhberg 2006 Bernd Löhberg, *Das Itinerarium provinciarum Antonini Augusti, Berlin.*
- Matijašić, Tassaux 2000 Robert Matijašić, Francis Tassaux, Liber et Silvanus, u: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine, Bordeaux, 65-117.*
- Milić 2000 Angelika Milić, Popis nekropola duvanjskog područja, u: *Duvanjski zbornik, 619-624.*
- Miller 1962 Konrad Miller, *Die Peutingersche Tafel, Stuttgart.*
- Miller 1988 Konrad Miller, *Itineraria Romana, Stuttgart, 1916, Nachdruck Bregenz.*
- OPEL *Onomasticon Provinciarum Europae Latinarum, Vol. I (ABA – BYSANVS), composuit et correxit Barnabás Lörincz et Ferenc Redö, Budapest, 1994; Vol. II (CABALICIVS – IXVS), comp. B. Lörincz, Wien, 1999; vol. III (LABAREVS – PYTHEA), comp. B. Lörincz, Wien, 2000; Vol. IV (QVADRATIA – ZVRES), comp. B. Lörincz, Wien, 2002.*
- Pač 1897 Karl Pač, Novi spomenici iz Županjca-Delminiuma, *GZM, IX, 227-243.*
- Pašalić 1960 Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.*
- Paškvalin 1963 Veljko Paškvalin, Kultovi u antičko doba na području Bosne i Hercegovine, *GZM, XVIII, 127-153.*
- Paškvalin 2003 Veljko Paškvalin, Pojava kršćanstva u srednjoj Bosni i njegova hijerarhija u svjetlu novijih arheoloških iskopavanja, u: *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone* (ur. M. Josipović), Sarajevo, 40-61.
- Paškvalin, Miletić 1988 Veljko Paškvalin, Nada Miletić, Karaula, Duvno: rimska svetišta, kasnoantička bazilika s grobovima, srednjovjekovna nekropola, u: *Arheološki leksikon BiH, 268.*
- Patsch 1893 Carl Patsch, Die epigraphischen Denkmäler der römischen Strassen in Bosnien und der Hercegovina, u: *Ballif 1893, 52-70.*
- Patsch 1899 Carl Patsch, Neue Denkmale aus Županjac-Delminium, u: *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, III Teil, WMBH, VI, 220-235.*
- Patsch 1904 Karl Patsch, Prilog topografiji i povijesti Županjca-Delminiuma, *GZM, XVI, 307-365.*

- Patsch 1904a Carl Patsch, Zur Topographie und Geschichte von Županjac-Delminium, u: *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, VI Teil, WMBH, IX*, 171-226.
- Patsch 1914 K. Patsch, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. zemaljskom muzeju, *GZM XXVI*, 141-219.
- Phang 2001 Sara Elise Phang, *The Marriage of Roman Soldiers (13 B.C.-A.D. 235): Law and Family in the Imperial Army*, Leiden.
- Radimský 1894 Vaclav Radimský, Starine kotara županjačkog u Bosni, *GZM, VI*, 283-319.
- Radimský 1896 Vaclav Radimský, Die vorgeschichtlichen und römischen Alterthümer de Bezirkes Županjac in Bosnien, *WMBH, IV*, 135-169.
- Schnetz 1990 Joseph Schnetz, *Itineraria Romana, volumen alterum, Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Stuttgart (ed. stereotypa MCMXL).
- Sims-Williams 2006 Patrick Sims-Williams, *Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor*, Oxford.
- Skok 1920 Petar Skok, Studije iz ilirske toponomastike, *GZM, XXXII*, 29-46.
- Šarić 2000 Ivan Šarić, Arheološka topografija duvanjskoga kraja, u: *Duvanjski zbornik*, 613-618.
- Šimunović 1986 Petar Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Split.
- Škegro 1999-2000 Ante Škegro, Dalmion/Delmion – kontroverze i činjenice, *OA*, 23-24, 395-403.
- Škegro 2000 Ante Škegro, Duvanjski prostor u antici, u: *Duvanjski zbornik*, 79-113.
- Škegro 2000a Ante Škegro, Epigraphica latina Delminensia, u: *Duvanjski zbornik*, 531-539.
- Vasić, Milošević 2000 Miloje Vasić, Gordana Milošević, *Mansio Idimum: Rimski poštanski i putna stanica kod Medveđe*, Arheološki institut, Narodni muzej, Beograd.

Sl. 1. Žrtvenik posvećen Silvanu, Crvenice, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 1. Altar dedicated to Silvanus, Crvenice, Duvno (photo: R. Dodig).

Sl. 2. Ulomak cipusa, Borčani, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 2. Fragment of cippus, Borčani, Duvno (photo: R. Dodig).

Sl. 3. Natpis Aurelije Sergije, Sarajlije, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 3. Inscription mentioning Aurelia Sergia, Sarajlije, Duvno (photo: R. Dodig).

Sl. 4. Cippus, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. I, Fig. 4. Cippus, Karaula, Duvno (photo: R. Dodig).

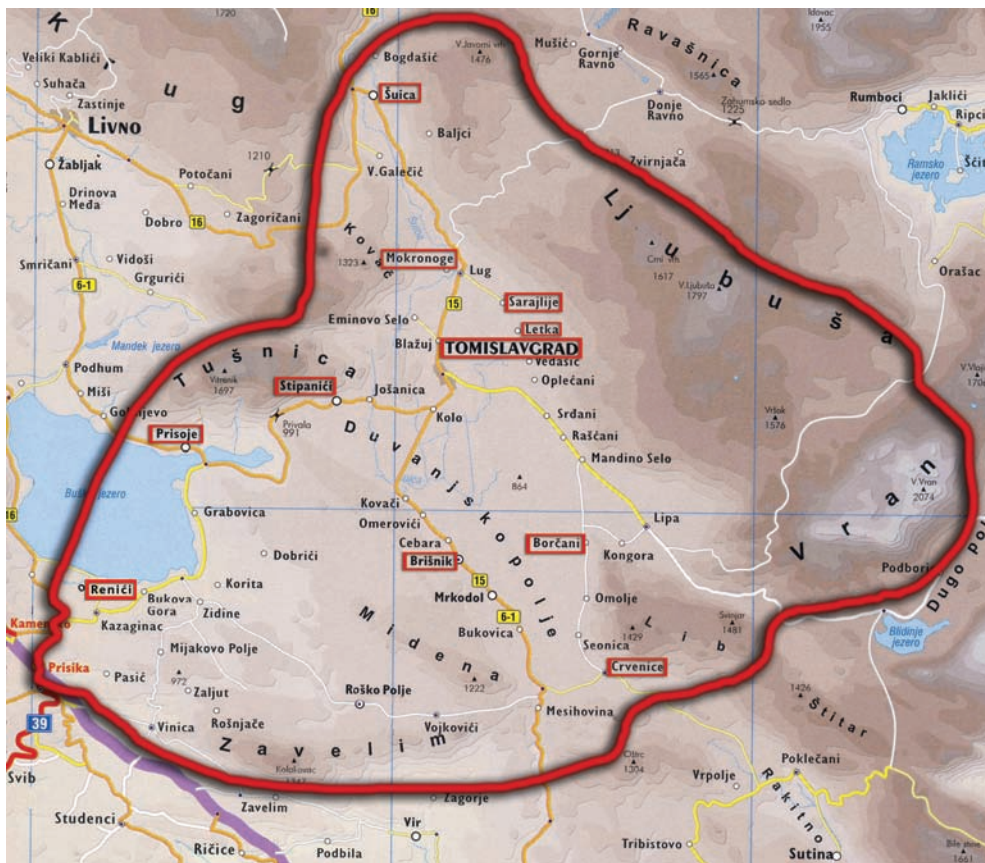
Sl. 5. Kapitel pilastra, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 5. *Pilaster capital, Karaula, Duvno (photo: R. Dodig).*

Sl. 6. Akroterij, Karaula, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 6. *Acroterium, Karaula, Duvno (photo: R. Dodig).*

Sl. 7. Iskopine konzerviranoga rimskog termalnog objekta, Crkvina, Duvno (foto: R. Dodig) / T. II, Fig. 7. *Excavated and conserved thermal baths, Crkvina, Duvno (photo: R. Dodig).*

Sl. 9. Topografija delminijskoga municipija s obilježenim epigrafičkim lokalitetima (crtež: R. Dodig) / T. III, Fig. 9. Topography of the Municipium Delminiensium, with its epigraphical find-places (drawing: R. Dodig).